

Татјана Н. Јовићевић*
Институт за књижевност и уметност
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 05. 10. 2016.
Прихваћен: 20. 10. 2016.

ДВОРСКИ РОМАН У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Рад ситуира развој српског дворског романа у европску традицију ове књижевне врсте, а у централном делу бави се његовом појавом и статусом у новој српској књижевности, првенствено током 19. века. Пажња је у највећој мери усмерена на разматрање његових (под)жанровских облика и особености у приступу тематици, са посебним освртом на функционисање текста у друштвеном и културном контексту.

Кључне речи: дворски/историјски/булеварски роман, жанр/поджанр, популарна књижевност, паралитература

Под дворским романом се, као и у случају дворске књижевности уопште, може подразумевати стваралаштво настајало у дворским круговима, али би данас тим називом првенствено требало означити романе који обрађују теме везане двор и живот владарских породица, без обзира на став који према њима заузима аутор. Као претеча дворског романа већ је означен витешки роман, а у старој српској књижевности та улога се унеколико може приписати жанровски разуђенијем средњовековном роману са предлошцима из различитих извора. Најважнији међу насловима ове врсте свакако је *Српска Александрида*, наша варијанта интернационално распрострањеног *Романа о Александру Великом*, са прототипом у позноантичкој књижевности. Лик античког владара „у средњем веку [је] постао близак описима хришћанских владара-ратника, освајача и заштитника својих поданика” (Павловић 1912: 9), што овај текст доводи у везу са (будућим) апологетским/дидактичким дворским романом, док би се

* tbjovicevic@gmail.com

као претеча дворског романа сентиментално-булеварске провенијенције могла навести *Повест о Триштану и Ижоти*, домаћа варијанта интернационалног сижеа насталог романсирањем келтске легенде.

У европским књижевностима каснијих епоха дворски роман пратио је развој жанра и смене поетика, начелно се ослањајући на ауторе и рачунајући на рецепцију унутар аристократских кругова, што је условљено како друштвеном раслојеношћу, тако и естетским/културним афинитетима ове књижевне публике. Нарочито богато (и потенцијално утицајно) стваралаштво ове врсте настајало је на француском двору 17. и 18. века, и управо у том оквиру неретко су се догађали продори ка новим типовима романа, попут психолошког (*Принцеза де Клев* 1678), васпитног (*Прикљученија Телемака, сина Улисова* 1699) или пак (политичког) „романа са тезом” (*Велизариј* 1766). Насупрот томе, слом средњовековне државе и нестајање феудално-аристократске културе онемогућио је овакве појаве у српској књижевности, те је дворски роман 19. и 20. века настајао у оквирима већ оформљених модерних жанрова, првенствено у контексту популарне књижевности. Као и у другим књижевностима, жанровско одређење оваквих текстова може бити разнолико, а тематска подела дворских романа насталих у овом периоду на оне који се баве средњовековним немањићким и оне који приказују дворове актуелних династија углавном је и вододелница између дидактичко-апологетског и сензационалистичко-памфлетског приступа аутора одабраној грађи.

Одређене елементе дворског романа имао је већ Видаковићев псеудоисторијски сентиментално-барокни, као и Стеријин рани мелодрамски роман. Када је реч о Видаковићу, ово је нарочито видљиво у тачкама додира његовог централног дела, *Љубомира у Јелисејуму* (1814, 1817), са Мармонтеловим *Велизаријем*, како на мотивском (прогонство с двора услед сплетке и клевете, стоичка врлина прогнаног великодостојника) тако и на сижејном плану (хронотоп причања, било да је реч о проповедању васпитаницима које сâм окупља, или саветовању оних које игра случаја наводи да то од њега затраже). Веза Стеријиних дела (*Милан Топлица и Зораида* 1828, *Дејан и Дамјанка* 1830) са дворским романом почива пак на одабиру јунака, који обавезно припадају дворским круговима и/или највишој аристократији и који управо због таквог социјалног статуса постају носиоци збивања у којима се разрешава и колективна судбина. Типолошки далеко доследније као дворски конципиран је први роман Јакова Игњатовића *Ђурађ Бранковић* (часописно издање прве књиге 1855–1858, поновљено 1880, друга и првих шест наставака треће књиге објављивани 1881. и 1882, остатак треће и четврта књига изгубљени).

Но, будући да је – везивањем хероја и узвишених ликова за нискоми-метски модус и мотивисањем њиховог делања поривима и интересима карактеристичним за савремени малограђански живот – у грађењу слике света ослоњен управо на видаковићевско наслеђе, овај први „прави” дворски роман нове српске књижевности у великој мери је и травестија уобичајене представе о животу средњовековног двора и вредностима на којима он почива, а контроверзност представа понуђених овим романом далеко превазилази „нехотичну комику” (Деретић 2007: 510) појединих сегмената Видаковићевих дела. Тако ће одвајање средњовековне теме од адмиративног модуса постати особеност *Ђурђа Бранковића*, коју ће тек на прелазу из 19. у 20. век унеколико поделити са тротомним *Царем Душаном* (1875, 1920) Владана Ђорђевића.

У међувремену, дворски романи са средњовековном тематиком захваћени свет приказивали су у адмиративном и/или дидактичком, високо-миметском модусу који се заснивао на компилацији представа канонизованих усменим предањем и карактеристичних елемената различитих типова европског романа, од галантно-витешког до модерног историјског.

На један особен феномен/правац стварања у овом корпусу дела указује нешто каснији Игњатовићев роман *Краљевска снаха* (1885), чија је радња смештена на двор краља Милутина и који овај образац ставља у службу резонерског плана текста – носиоца доминантне поруке о надмоћи (некадашње) српске народно-патријархалне над западном културом (будући да је сам Милутинов двор дат као пречишћена, аристократизована представа кућне задруге, за шта је узор могао бити нађен и у народној поезији). С друге стране, валтерскотовски романи Андре Гавриловића (*Прве жртве* 1893, *Деспотова властела* 1896) – градећи слику средњовековне славе и посредујући трагику њеног губитка са тачке гледишта носилаца феудално-витешке културе (а не из перспективе „простонародне” слике о њима као метонимије националног/културног/државног идентитета, какав је случај у усменој епизи) – ослобађају текст овако непосредне идеолошке операционализације и приближавају га модернијем читалачком сензибилитету. Међутим, романи који у обради овакве тематике инклинирају старијим обрасцима јављају се и крајем 19, па чак и у 20. веку. Ово првенствено важи за романе Чедомиља Мијатовића (*Кнез Градоје од Орлова града* 1899, *Краљичина Анђелија* 1928) чија инспирација и слика света, упркос сужењу јединству текста и јасније профилисаним ликовима, у великој мери остају видаковићевске (в. Јовићевић 2007: 107–116).

Као посебан пример доследног остваривања текста у оквирима дворског романа, свакако треба навести *Цара Душана* (прва књ. 1875, друга

и трећа 1920) В. Ђорђевића, у коме је двор доминантна тачка хронотопа, дворска и династичка питања битан сегмент мотивације збивања и вредносног одређивања према ликовима, док се разрешавању историјских питања прибегава искључиво са тачке гледишта монарха као носиоца државног начела. Но истовремено, сликајући цареву приватну личност истргнуту из митског контекста, са навикама и психолошким поривима карактеристичним за јунаке савремене сентименталне/булеварске прозе, овај роман остаје на трагу видаковићевског наслеђа и игњатовићевског дерогирања сакрално-херојске слике српског средњег века, а нову контроверзу уграђује наглашеним присуством паралитерарног плана текста¹, који тако постаје сведочење о актуелној династији и дворским искуствима аутора (Јовановић 1921: 2, 138–146). Остварујући роман о животу и кључним државничким подухватима најмоћнијег српског владара као мозаичку структуру сачињену од низа сентименталних и/или булеварских епизода, с једне, и монументалних историјских слика, с друге стране, Ђорђевић на бизаран начин осцилира и између различитих друштвених/културних функција текста: промовисања апологетске слике врлог владара и златног доба земље, односно сентиментализације карактера и збивања којима се они приближавају читаоцу и „нормализују” у равни савремености и свакодневице, што доводи до својеврсне таблоидизације ове „историјске” представе и уграђивања у текст новог, доминантног значења, заснованог на паралелама успостављеним са збивањима на двору актуелне династије (Јовановић 1921: 2, 223).

Бурна владавина династије Обреновић и сензационалне афере из живота владарског дома тако постају главни садржај алегоричног/паралитерарног текста, чији говор о актуелној стварности бива ефектнији управо због њеног „маскирања”. У периоду између почетне и завршних књига *Цара Душана*, Ђорђевић је, у друштвеним околностима измењеним након династичког преврата, објавио још један роман са темом владавине краља Милана – *Голготу* (1909). Булеварски по свим битним одредницама, роман кроз причу о спектакуларним доживљајима и непредвидивим поступцима балканског краља Емилијана хронолошки прати живот и владавину Милана Обреновића, а романсирање и „дограђивање” познатих збивања не

¹ Под паралитературом/паралитерарним дискурсом подразумевамо текст остварен књижевно-уметничким средствима и формално близак алегорији, с тим што се њено пренесено значење не односи на неку општеважећу истину, већ је само реч о искривљеној/маскираној слици дословне стварности, која се тиме дифамира или се поводом ње изазива булеварска радозналост. Због свега овога, овакви текстови балансирају између новинарско-публицистичког (индикативно, први пут се обично објављују у новинама или часописима) и књижевног статуса.

излази из утврђених фактографских оквира све до расплета којим текст дефинитивно прелази у раван фикционалног: атентаторка која, уместо да (како је историјски познато) умре на робији, постаје краљева љубавница, несумњив је знак да је потребу за саопштавањем дворских искустава и политичких ставова (на чему се заснива *Цар Душан*) надвладала жеља за стварањем скандалозне и сензационалистичке романескне приче, са двором као позорницом њеног одвијања.

Но свакако најизразитији опус дворских романа са темама везаним за династију Обреновића (на који се при стварању *Голготе* вероватно угледао и сам Ђорђевић) у последњој деценији 19. века створио је познати новинар Пера Тодоровић. У низу романа објављиваних у *Малим новинама* управо он је – изграђивањем фабуле на доследној аналогiji са спољашњим збивањима и алузивним именованима топонима и ликова – канонизовао поступак „маскирања” стварности и установио паралитерарни дискурс као легитиман вид романсијерског приповедања. Слични по сижејној организацији, увођењу мистериозних/фантастичних елемената, булеварској концепцији ликова, њихових мотивација и деловања, ови текстови се ипак разликују по захваћеној грађи, што донекле утиче на њихово (додатно) жанровско одређење: док се романи попут *Смрти кнеза Михајла* (1893) и *Прогонства Обреновића* (1896) могу безрезервно одредити као историјски, најобимнији и најпопуларнији *Силазак с престола* (1889–1891), иако тежи да савремена политичка збивања сагледа у њиховој историјској тежини, функционише и као текст са темом актуелног друштвеног/политичког живота, и то у наглашено сензационалистичким аспектима, што онемогућава његово конституисање у „роман с тезом” (као што је некада био случај са *Велизаријем*, чији је превод 1776. означио и почетак романсијерског стварања у новој српској књижевности).

У двадесетом веку, на чијем се почетку одиграо и династички преврат пресудан за даљу српску историју, смањена је и продукција и популарност дворског романа. На то је утицао промењен положај двора (његова директна улога у политичком животу редукована је услед уставних промена и ојачаног положаја владе, политичких странака и скупштине), доминација мемоаристике и сродних документарних врста у обради историјских, дворских и династичких тема (Вукићевић 2014: 78–79, 94), али и преношење уобичајених функција популарне књижевности на нове медије, првенствено филм (*Крунисање краља Петра* 1904, *Живот и дела бесмртнога Војводе Карађорђа* 1911). У међуратном периоду дворски роман траје као позни одјек знатно раније започетих опуса (Мијатовић, Ђорђевић), а малобројни нови текстови ове врсте обично се не баве акту-

елном династијом Карађорђевића, већ представљају неку врсту накнадног заокруживања слике о Обреновићима, међу којима се сада за књижевне јунаке одабирају друге фигуре и о којима се пише с промењене тачке гледишта. Карактеристичан пример је *Роман краљице Наталије* Драгутина Илића (1923), кратак мемоарски текст који се сижејном организацијом донекле приближава роману, а мотивом о неразјашњеном поступку јунакиње у самом завршетку дела даје обол традиционалној поетици романа о овој династији.

Након другог светског рата, дворски роман и слична дела тематски везана за свргнуте династије су, разумљиво, нестала из јавне сфере, а поетика социјалистичког реализма и ангазоване књижевности онемогућавала је да живот актуелног владара буде сагледаван у овом контексту (мада је индикативно да је у каснијем периоду социјалистичке Југославије у популарној штампи и визуелним медијима широко развијана слика Титовог дома као двора и наглашавани елементи дворског живота у његовој свакодневици). Крај 20. века је у одређеном виду донео обнову „дворске тематике” у романима различитог типа и поетике. Међу њима се могу издвојити *Бездно* Светлане Велмар-Јанковић (1995), у коме се кроз причу о браку кнеза Михаила и кнегиње Јулије покрећу питања међузависности партнерских односа и изазова власти, и *Чаране Краља Петра* М. Витезовића (1998), карактеристичне по томе што епопејичну слику Првог светског рата реконструишу из перспективе краљевог саосећања са поданицом-сељанком која је током албанске голготе изгубила сина. Тиме дворски роман указује на сопствену способност да преживи еру монархије и постане део различитих токова савремене књижевности.

ЛИТЕРАТУРА

Вукићевић 2014: Д. Вукићевић, Дворска књижевност, у: *Годишњак Катедре за српску књижевност*, Београд: Филолошки факултет, стр. 77–98.

Деретић 2007: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Зрењанин: Sezam book d.o.o.

Јовановић 1921: В. Јовановић, Три аутобиографска романа, *Српски књижевни гласник*, 2, стр. 138–136; 3, стр. 219–229; 3, стр. 377–379.

Јовићевић 2007: Т. Јовићевић, *Српски историјски роман XIX века*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Павловић 2012: Б. Павловић, Роман о Александру Великом у средњовековној Србији: витешки модел и портрет владара-ратника, *Зборник Матице српске за историју*, стр. 85, 7–28.

Tatjana N. Jovićević

COURT NOVEL IN SERBIAN LITERATURE

Summary

The paper researches the phenomenon of the court novel in Serbian literature, trying to formulate its tradition in the 19th and 20th century. In the introduction is presented the view of some special aspects of the european tradition of this kind of novel, which earlier (in France during the 17th and 18th century) also gave impulses to the rise of new genres, such as psihological, educational or “the novel with the thesis”. This is the base for comprasion with the situation in Serbian literature, in which this kind of novel was fore shadowed in the early 19th century in the works of M. Vidaković and J. Popović Sterija, and completely formed later during that century, from the late fifties to its end, in the writings of J. Ignjatović, V. Đorđević, Č. Mijatović and P. Todorović. In the Serbian 19th century literature, this type of novel was formated within the scope of already existing genres of popular literature, so it could have appeared as the subgenre of (pseudo)historical, sentimental or “boulevard” feuilleton novel. In this period, court novel reaches its peak, in the terms of production and popularuty, and in the first half of the 20th century it will appear only occasionally, as the work of the authores whose writting of this kind began in the previous century (Mijatović, Đorđević). After WWII and the long break during the socialist rule, court novel revived on the different level in the 1990 thies in the works of S. Velmar-Janković and M. Vitezović, whose novels tend to abandon the earlier genre patterns.

Key words: courtly/historical/boulevard novel, genre/subgenre, popular literature, paraliterature